
La lluita pel dret a la planificació Familiar a Barcelona (1976-1985)

Sara Fajula Colom¹

Les dones barcelonines van reivindicar el dret a la planificació familiar durant la transició democràtica. Van lluitar per aconseguir el control sobre el seu cos i la seva maternitat mitjançant la legalització del mètodes anticonceptius i la creació de nous espais d'atenció mèdica. Espais on es va donar educació sanitària, sexual i contraceptiva i també van oferir una assistència ginecològica basada en una nova medicina preventiva i d'atenció integral a les dones. Aquests llocs es van anomenar *Centres de Planning* o Centres de Planificació Familiar.

Protagonistes del moviment per la planificació familiar

A l'inici de la dècada del 1970 va sorgir un moviment social per la planificació familiar, que reivindicava la construcció d'una nova vida per a les dones i una transformació del sistema sanitari espanyol. Aquest moviment per la planificació familiar es va produir en diferents territoris d'Espanya i va tenir lloc principalment i de manera simultània en el si del moviment feminista i en l'àmbit de l'atenció sanitària a les dones (T. Ortiz-Gómez, A. Ignaciuk, 2018).

La lluita pel dret a la planificació familiar va ser protagonitzada per diversos grups socials, que durant la transició democràtica van interactuar i es van donar suport. En un primer moment, i a partir del 1971, una part dels professionals mèdics dedicats a l'atenció femenina es van pronunciar a favor de la planificació familiar amb diverses accions. Poc després a partir del 1976, les dones dels moviments feminista i veïnal van començar a reivindicar i lluitar per aquest dret (ho explicaré exhaustivament a partir de l'apartat següent). I a partir del 1979 els primers ajuntaments democràtics es van responsabilitzar del buit en l'atenció sanitària per a les dones i el control de natalitat.

A partir del 1965, quan la píndola anticonceptiva va arribar a Espanya, va sorgir un debat entre la comunitat mèdica sobre la utilització o no d'aquest medicament. Part d'aquests professionals de la medicina es van situar a favor del seu ús i de la planificació familiar, els quals he anomenat "Activisme mèdic". Aquests van ser un grup de ginecòlegs, ja consolidats, amb càrrecs en hospitals de la sanitat pública a Barcelona, que van impulsar la creació de consultoris de planificació familiar hospitalaris en la semiclandestinitat. El primer de Barce-

1. Arxivera del Col·legi de Metges de Barcelona i del Museu d'Història de la Medicina de Catalunya

lona va ser a l'Hospital Clínic, el 1971, i el segon va ser a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau el 1975. En aquests consultoris hi van treballar joves ginecòlegs i ginecòlogues que es van convertir en actius defensors de l'anticoncepció. Els seus coneixements sobre el tema no venien dels seus estudis, sinó que van rebre formació a l'estranger, amb el suport de la *International Planned Parenthood Federation* (IPPF). A part de treballar en els consultoris hospitalaris, van ajudar les dones feministes donant informació contraceptiva i sexual en les xerrades i conferències als barris i ciutats. I també van col·laborar en la creació dels nous centres de planificació familiar (a partir d'ara, CPF), a partir del primer el 1977.

Les institucions que van participar en la lluita pel dret a la planificació familiar van ser els primers ajuntaments democràtics, sorgits en les primeres eleccions municipals del 1979. I l'organisme que els aglutinava, la Diputació de Barcelona. Mentre que els nous governs de l'Estat i la Generalitat de Catalunya no resolien les demandes de la societat, van ser els consistoris municipals els que van començar a resoldre la falta i deficiència dels serveis públics en les seves ciutats (A. Borja, 1986: 216-217). Un d'aquests serveis va ser l'atenció contraceptiva, van donar suport a les seves concitadanes i, en major o menor mesura, van crear CPF municipals (M. Bassas, J. Carles, 1985).

Moviment feminista

Les principals protagonistes del moviment per la planificació familiar van ser les dones dels moviments feminista i veïnal, emmarcades en la *Segona onada de la lluita feminista* d'Espanya. Les reivindicacions feministes van començar en la clandestinitat en el marc de la lluita contra el franquisme (M. Nash, 2012: 165-215). Els grups feministes els van formar dones de diferents col·lectius i procedències —sindicats, partits polítics, moviments estudiantils, del món cultural, de moviments catòlics de base i associacions de veïns— (M. Nash, 2007: 41-46). Aquest moviment de dones es va fer visible públicament el 1975, entre la mort del dictador Francisco Franco i les I Jornades Catalanes de la Dona celebrades del 27 al 30 de maig de 1976 al Paraninfo de la Universitat de Barcelona. A les jornades van assistir-hi gairebé quatre mil dones per tractar temes relacionats en tots els àmbits i problemàtiques de la vida femenina: dona i educació, dona i família, dona i treball, dona i barris, dona i mitjans de comunicació, dona i política, dona i legislació, dona rural i dona i sexualitat (M. Ferré, 2013: 158).

Les Jornades de Barcelona van posar de manifest que les dones estaven sotmeses a la tutela masculina en el seu rol de filla, esposa i mare. Un model imposat per l'aparell ideològic franquista a través de la legislació, el sistema educatiu i les institucions com la *Sección femenina* i l'Església catòlica (M. Nash, 2007: 192-195). El nucli d'aquest control va ser el domini de la societat patriarcal sobre el cos femení, la sexualitat, el sexe i el plaer, i tot allò que es relacionava amb la maternitat. El cos de les dones era vist per la medicina com una cosa medicalitzable, passiva, dèbil, manipulable i amb la sagrada missió de la reproducció com

a funció principal (D. Sánchez, 1999). En les Jornades es va fer palès com la sexualitat s'identificava amb la reproducció. Per a les dones el sexe no era gaudir, sinó un risc constant d'embaràs i sense possibilitat d'accés a un mètode anticonceptiu eficaç per evitar-ho (Jornades Catalanes de la Dona, 1977: 270-274).

El control legislatiu sobre el cos de la dona va començar un cop va acabar la Guerra Civil. La dictadura franquista va exercir una política pronatalista amb la promulgació, el 1941, de la *Ley de Protección de la Natalidad contra el aborto y la propaganda anticoncepcionista*, on es prohibia a homes i dones l'accés a cap tipus de control de natalitat. En l'article 416 del Codi penal la divulgació de medicaments, objectes o instruments destinats a evitar la procreació, així com qualsevol propaganda, es castigava amb arrest major i multa. Això va fer que qualsevol campanya d'educació sexual i control de natalitat es fes en la clandestinitat, fins que es va despenalitzar el 7 d'octubre de 1978 (A. Ignaciuk, T. Ortiz, 2016: 29-39). No obstant això, durant el franquisme i malgrat la prohibició, la realitat era ben diferent. Els anticonceptius orals es receptaven i els avortaments es feien diàriament. Les dones de classes mitjana i alta accedien a les tècniques modernes d'anticoncepció; el mateix govern franquista reconeixia que unes vuit-centes mil dones a l'Estat utilitzaven la píndola amb finalitats contraceptives, amb l'excusa de problemes menstruals. I per solucionar les seves "relliscades" es pagaven viatges per avortar a l'estranger —Suïssa, Holanda, Londres, etc.— o fins i tot pagaven un metge local. En contrast, les dones de classe treballadora seguien utilitzant mètodes naturals i desconeixien els nous mètodes i, en conseqüència, tenien embarassos no desitjats i més fills per mantenir, o bé es veien abocades als avortaments clandestins (S. Balaguer, 1977: 41-43). Fos per falta de diners o desconeixement sobre la matèria, no tenia més remei que sotmetre's a un "raspat" perillós fet per una persona "entesa" o un "curandero" o fer-s'ho ella mateixa² (T. Pàmies, 1976: 112), amb la consegüent manca d'atenció sanitària més elemental, on la vida de la dona corria perill bé per una hemorràgia o per una infecció posterior (Comunicat de l'Associació de Dones de Sant Andreu, 1977: 379).

La memòria del Fiscal del Tribunal Suprem sobre delinqüència dels anys 1973 i 1974 va fer constar 277 delictes d'avortament. Però, en la realitat, el mateix Estat espanyol calculava que es feien uns tres-cents mil avortaments anuals³ (R. Osborne, J. V. Marqués, 1991: 231-246). Aquest nombre tan elevat era conseqüència de la manca d'educació sexual i d'informació en general sobre sexe, especialment greu a Espanya, on qualsevol tema relacionat amb el sexe havia estat i era tabú. També la manca d'una informació objectiva sobre mètodes anticonceptius i l'abandonament de la mare soltera i al fill il·legítim (Grup de Planning de l'Associació de Dones Universitàries de Barcelona, 1977: 361).

Les Jornades van assenyalar, com a prioritari, que per pal·liar aquesta realitat tan crua s'havien de legalitzar els mètodes anticonceptius per a homes i dones, i donar-los a càrrec de la Seguretat Social; legalitzar l'avortament; i finalment

2. Una representant del barri de Viladecans va explicar en una de les ponències: "porque yo he visto abortar con agujas de tejer, con azafrán, con cualquier cosa... Y esto, esto es horroroso e inhumano, os lo digo yo, que lo he visto...".

3. Segons un estudi del 1983 va situar la xifra de 105.000 avortaments a l'any, dels quals 33.000 van ser a l'estranger.

suprimir la Llei de perillositat i rehabilitació social (Jornades Catalanes de la Dona, 1977: 497-499). L'accés als mètodes anticonceptius, relativament innocus, aportarien a totes les dones un control sobre la seva maternitat. I permetria la separació del sexe de la reproducció; d'aquesta manera perdrien la por a l'embaràs i podrien buscar el plaer sexual. Tot plegat, per poder començar a parlar d'una "maternitat responsable" i l'alliberament sexual de les dones: el dret a decidir si es volia ser mare, quan ser mare i quants fills tenir (R. Osborne, J. V. Marqués, 1991: 203).

A Catalunya, el dret al propi cos i al plaer de les dones van ser reivindicacions primordials del moviment de dones. La lliure expressió de la sexualitat femenina es va convertir en una demanda prioritària en el programa feminista de la transició democràtica. Aquesta es va materialitzar en la campanya pel "Dret al propi cos", on es reivindicava el dret al control de la natalitat, en un primer moment, lligat a l'avortament. La campanya va consistir en accions col·lectives de protesta al carrer, amb el reforç de mitjans de comunicació propis i la transmissió de coneixements sobre sexualitat i mètodes anticonceptius.

El moviment feminista va organitzar manifestacions, protestes, tancades i mítings. Aquests van ser actes que, en general, no van convocar gaire gent, si bé van utilitzar tàctiques innovadores per no passar desapercebudes, com ara la dansa o lemes impactants i provocatius (C. Valiente, 2001: 31-58). Les dones sortien al carrer i cridaven "Jo també prenc anticonceptius", "Anticonceptius per no avortar. Avortament lliure per no morir", "Cap embaràs no desitjat", "Jo també he avortat", "La sexualitat no és maternitat", etc. A tall d'exemple, el juny de 1977 es va fer una manifestació davant la Casa de la Maternitat de Barcelona, organitzada per la Coordinadora Feminista, per reivindicar una maternitat i un avortament lliure i gratuït. La protesta va acabar a cops de porres de la policia i com a resultat, dones amb contusions, ferides i un desànim generalitzat (Apaleado día de la madre, 1977: 45).

La campanya pel "Dret al propi cos" també es va fer a través de les publicacions feministes; aquestes van servir com a plataforma de difusió dels plantejaments reivindicatius i la ideologia política, i també com a llocs de denúncies per a les dones. El 1978 es va crear l'editorial feminista *laSal, edicions de les dones*, fundada i dirigida per dones, que va existir fins al 1990, estretament lligada al bar-biblioteca feminista *laSal* inaugurat un any abans. L'editorial va publicar una col·lecció anomenada *Manuales de salud*, on es posava a l'abast de tothom traduccions sobre una nova concepció del cos i la sexualitat, com per exemple, *Masturbación proceso contra la culpabilidad de las mujeres* del 1981, *¿Por qué sufrir? La regla y sus problemas* del 1983, entre altres (M. Ferré 2013:407).

Un dels mitjans més destacat per fer difusió de la campanya van ser les revistes. El moviment feminista necessitava fer-se visible i això només s'aconseguiria a través de la seva presència en els mitjans de comunicació que arribessin a un públic més ampli. En les revistes i diaris de l'època, la temàtica de la dona i el feminisme gairebé no es van tocar. Les publicacions més aperturistes i conscienciades creien que la problemàtica femenina era sectorial i que era prioritari centrar els esforços en el canvi del sistema polític. Així que les feministes van

fundar les seves pròpies revistes, a escala espanyola es va publicar *Vindicación Feminista* (1976-1979) i en l'àmbit català *Dones en Lluita* (1977-1985) creada per la Coordinadora Feminista. *Dones en Lluita* es va convertir en el vehicle d'expressió del moviment feminista català. La campanya pel "Dret al propi cos" va ser un tema destacat i no es va deixar de tractar durant els quasi sis anys de la revista.

El 1978 la revista va publicar l'editorial: "Per una maternitat lliure i decidida", on s'afirmava que "La maternidad no es una opción personal sino una imposición social" (*Dones en Lluita*, 1978: 2). En un dels articles, "La sexualidad vista por los ginecólogos", es feia una crítica a l'assignatura de ginecologia del catedràtic de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona, Jesús González-Merlo⁴ (*Dones en lluita*, 1980: 23). Una altra tasca de divulgació exhaustiva van ser els dossiers; un d'aquests, signat pel Grup de Dones per l'Autoconeixement i l'Anticoncepció (DAIA), es titulava "Planning. Anticoncepción y aborto en la lucha feminista" (DAIA, 1978: 8-16). Pel que fa a les ressenyes de pel·lícules i llibres també es va tractar el tema. El 1977 es va publicar una ressenya de la pel·lícula *Una canta la otra no*, de la directora Agnès Varda, sobre el tema de l'avortament a França i els viatges a Holanda per avortar. A partir del 1979, les notícies i els articles van anar més relacionats amb la reivindicació de l'avortament i la creació de CPF, com per exemple en el dossier: "El aborto una cuestión aún pendiente" (DAIA, 1983: 13-34).

Una altra manera no convencional de fer campanya va ser l'educació sexual. Una transmissió de coneixement fora de les institucions pedagògiques, mitjançant reunions i xerrades en les associacions de barris i altres locals. El sistema educatiu imposat pel franquisme va afavorir la creació d'una atmosfera sexual propensa als complexos, a les obsessions i a les repressions. Les dones al llarg de la seva vida no rebien cap tipus d'informació sexual, el sexe era un tema tabú, ple de mites i de pors. Les relacions sexuals dins els matrimonis, en la majoria de casos, es basaven en el plaer dels homes i la por constant de les dones als embarassos. Els grups feministes van realitzar una gran tasca de divulgació de la sexualitat, aportant una visió del sexe com un acte natural i plaent per a totes les dones (M. Ferré, 2013: 316-325). De fet, moltes de les feministes tenien un nivell d'educació superior a la majoria de dones espanyoles, així que van començar a donar assessorament professional, de tipus legal, però sobretot van ser més actives a donar informació referent als drets reproductius (C. Valiente, 2001). Metgesses joves especialitzades en ginecologia, com Assumpció Villatoro, Rosa Ros i Marta Palau, entre d'altres, van oferir els seus serveis en despatxos particulars —a preus assequibles, si cobraven—. Aquestes professionals de la medicina juntament amb altres homes i dones van fer xerrades informatives arreu de Catalunya i fora. Amb les seves explicacions van fer pública l'existència dels mètodes anticonceptius i van ajudar a normalitzar les relacions sexuals (Les campanyes. El feminisme al PSUC. Els anys setanta i vuitanta del segle XX, 2020). A la pràctica, aquesta tasca divulgativa es va convertir en una activitat periòdica en xerrades, conferències, debats, etc., organitzades, en la majoria de casos, per

4. González-Merlo va definir la frigidesa: "Frigidez es la imposibilidad por parte de la mujer de conseguir el orgasmo tras coitos normales."

les vocalies de dones de les associacions de veïns de la ciutat de Barcelona i de la seva zona metropolitana (C. Llinàs, 2008: 67).

Vocalies de dones de les associacions de veïns

Les dones activistes dels barris es van agrupar en les vocalies de dones (a partir d'ara, VD) de les associacions de veïns, i van formar part activa del moviment veïnal que va sorgir a Espanya durant al tardofranquisme i la transició democràtica. Un moviment que va emergir per fer front a la precarietat d'equipaments i serveis en els barris de les ciutats en via de desenvolupament industrial (I. Bordetas, 2012: 180-184). Al mateix temps, van assumir com a pròpies les lluites del moviment feminista i van dur a terme una important tasca de divulgació i transmissió de les seves demandes. La participació de les VD en dos moviments socials diferenciats, el veïnal i el feminista, va implicar una sèrie de debats i conflictes, interns i externs al grup. Com per exemple el debat de si es podien considerar o no feministes (E. Fernández, 2009: 148). Tot plegat, no va impedir que les vocalies participessin directament en el desenvolupament de les campanyes feministes i sobretot en la campanya pel "Dret al propi cos" i el moviment per la planificació familiar.

La visualització pública de les VD va venir amb la seva participació en les I Jornades Catalanes de la Dona el 1976. A partir de llavors les vocalies van assumir l'agenda pròpia del moviment feminista, així com el seu model organitzatiu (M. Andreu, 2014: 634). També van crear una xarxa associativa coneguda com la Coordinadora de Vocalies i van adherir-se a la Coordinadora Feminista de Barcelona i Comarques.

Com a dones de barris coneixien que un dels problemes que més preocupava les seves conciutadanes, i a elles mateixes, era el control de la seva maternitat. Aquest greu problema es va convertir en un dels eixos centrals de lluita de l'agenda de les vocalies (E. Fernández, 2009: 116).

Les VD van crear espais propis on es reunien les dones per parlar de tot d'allò que les afectava. Es donava ajuda i assessorament de forma voluntària, una activitat molt usual en la tradició veïnal. En aquests llocs es podien posar en contacte amb advocades, vinculades a la lluita solidària, per tal de rebre serveis jurídics. També van aconseguir professionals sanitàries per fer assessoraments en temes de salut, donaven serveis clandestins per assistir dones amb problemes de maltractaments, avortaments, etc. (C-C. Parramon, 2008: 68). Sobretot es van organitzar xerrades i conferències semiclandestines sobre anticoncepció com a part indissoluble de la reivindicació d'una sexualitat lliure i plaent per a les dones (E. Fernández, 2009: 417). En les reunions s'explicaven els diferents mètodes anticonceptius nous i la seva eficàcia. També s'insistia en el dret a gaudir de les relacions sexuals i en el dret a decidir el nombre de fills, separant d'aquesta manera sexualitat de reproducció. Així va ser com el plaer sexual separat de la procreació va emergir de forma pública com un dret de les dones. Explicaven a les dones com podien practicar el sexe sense por a l'embaràs. Els debats abordaven aspectes concrets de la sexualitat femenina com les respostes sexuals, la varietat

d'orgasmes de clitoris o vaginals i la possibilitat del plaer sexual sense penetració (T. Vives, 2008). També es van començar a fer pràctiques d'autoconeixement i d'autoexploració, que havien començat en els primers nuclis del feminisme i van passar també als barris (E. Fernández, 2009).

En alguns casos les vocalies van anar més enllà i van fer unes petites publicacions de caràcter divulgatiu sobre temes sexuals. Per exemple, la VD del Carmel va editar una sèrie de fullets, com "La sexualidad como fuente de placer", on es reivindicava una sexualitat integral deslligada de la reproducció; "Por una sexualidad libre", que analitzava el paper de la maternitat com a condicionant de la vida de la dona; i "El aborto", una reivindicació de l'avortament i l'explicació de mètodes d'avortament perillosos o no (Dones en Lluita, 1979: 22).

Durant les xerrades, les VD es van adonar que les dones no només necessiten un assessorament i una transmissió de coneixements sobre sexualitat i planificació familiar, sinó també una assistència sanitària especialitzada. S'havien de crear llocs on les dones poguessin anar a rebre informació i fer-se revisions ginecològiques. L'abril del 1978 només existien dos o tres centres amb aquest servei a Barcelona i funcionaven de manera clandestina; per tant, arribaven a un grup reduït de dones (*Dones en Lluita*, 1978: 6-13). Les vocalies, amb la col·laboració de grups feministes com el grup Dones per l'Autoconeixement i l'Anticoncepció (DAIA), van decidir crear els seus propis *Centres de Planning*. L'exemple més significatiu dels primers centres creats amb l'activa participació de les VD va ser el primer CPF de Catalunya, que va ser inaugurat l'11 de març de 1977 al Prat de Llobregat. Les impulsores d'aquest CPF van ser dues militants del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), Carmina Balaguer i Maruja Pelegrín, amb la col·laboració de la VD i de sanitat a l'Associació de Veïns de Llevant del barri de la Marina (E. Gou, 2007: 37)..

La pressió social feta per la campanya pel "Dret al propi cos" a través de les feministes i de les dones dels barris va aconseguir una primera victòria quan es van despenalitzar els mètodes anticonceptius, el 7 d'octubre de 1978, amb la Llei 45/1978. Després la creació de CPF arreu de Catalunya a càrrec de les feministes, amb el suport de les administracions públiques locals.

Centres de planificació familiar i les seves precursors

Les precursors de la posada en funcionament dels primers centres de planificació familiar van ser els grups de dones que van reivindicar la millora en l'atenció a la salut de les dones i el "Dret al propi cos". Aquests grups de dones, de procedències diverses i la majoria feministes, van introduir novetats ideològiques i polítiques en la manera d'entendre la salut femenina, des de la medicina, o bé des del moviment feminista, o des dels dos àmbits. En el cas de Catalunya destaquen dos grups que van influir en el funcionament dels CPF: el Col·lectiu Pelvis i, a Barcelona, el grup Dones per l'Autoconeixement i l'Anticoncepció (a partir d'ara, DAIA).

El Col·lectiu Pelvis va ser un grup de dones de Mallorca que el 1976 es van convertir en les precursors del moviment del Selfhelp a Espanya. Aquest moviment

procedent del feminisme radical nord-americà va iniciar-se en la dècada del 1970, i es basava en l'alliberació de les dones a través de l'autoexploració i l'autoconeixement del seu cos. El moviment reivindicava un coneixement més gran de la salut femenina i una més gran independència de la ciència mèdica a través de l'autoconeixement del cos (A. Martínez, 2013: 39-85). El moviment Self-help va arribar a l'Estat espanyol a partir de les I Jornades Catalanes de la Dona a Barcelona on el Col·lectiu Pelvis va fer una presentació i una demostració. A partir de llavors van sorgir grups de dones, arreu del territori espanyol, que van posar en pràctica l'autoexploració i l'autoconeixement (L. Taboada, 2000: 15). Aquesta teoria, no tant la pràctica, va influir decisivament en les xerrades que es van fer en els CPF de Barcelona.

Un altre grup que va tenir un paper fonamental en el desenvolupament del moviment per la planificació familiar a Catalunya va ser el grup DAIA creat el 1976 i que va existir fins al 1984. DAIA va ser un grup feminista que cercava transformar radicalment la vida de les dones, canviar el rol social que se'ls havia atorgat i demostrar que les capacitats femenines anaven més enllà d'ésser "mares i esposes" (Ex-grup DAIA, 1996: 117-123). La seva principal tasca va ser donar informació sobre els diferents mètodes anticonceptius, sobre una nova sexualitat i ajudar en casos d'avortament. També van col·laborar en la creació de CPF sobretot a Barcelona.

Les dones de DAIA van decidir fer un pas en les seves vides i convertir-se en transmissores de les novetats ideològiques sobre la manera d'entendre la salut de les dones. Unes novetats que s'estaven produint en aquell moment arreu d'Europa (C. Llinàs, 2008: 125). Van manifestar en un dels seus escrits:

Les dones espanyoles, aïllades d'Europa, partíem d'una situació de catolicisme militant i de Dictadura militar summament misògina i inculta, on la sexualitat de la dona, els anticonceptius, el divorci i l'avortament estaven prohibits i penalitzats" (Ex-grup DAIA, 1996: 118).

Les membres de DAIA eren bàsicament d'ideologia feminista i procedents de diferents àmbits professionals, algunes estaven al món sanitari, com infermeres i estudiants de medicina. Les unia un interès comú per la salut de les dones. Com a feministes es van integrar a la Coordinadora Feminista, però aviat es van adonar que en temes de salut el moviment feminista es quedava en les discussions internes i les protestes al carrer. Així que van passar a l'acció i van començar a donar informació anticonceptiva, sexual i sobre com avortar a totes les dones que ho demanessin.

L'inici del camí en comú del grup va ser a partir de l'organització de l'*Any Internacional de la Dona*, el 1975. El mateix any van assistir a les *Primeras Jornadas por la Liberación de la Mujer* celebrades a Madrid el desembre de 1975. I es van consolidar com a grup quan van intervenir com el "Grup de Planning de l'Associació de Dones Universitàries de Barcelona" a les I Jornades Catalanes de la Dona, el març de 1976. Van presentar dues ponències: "Per una legalització de l'avortament a Espanya" i "La Planificació Familiar com un dret" (Jornades Catalanes de la Dona, 1977).

En aquesta última ponència van reclamar la planificació familiar com un dret de totes les dones. Van reivindicar un moviment ampli de pressió per part de totes les dones, professionals o no, en la lluita per l'alliberament sexual i la transformació de la societat. Van afirmar que la pressió també havia d'anar lligada a la lluita política, per tal d'acabar amb la ideologia burgesa, patriarcal i autoritària. També van manifestar que no s'aconseguiria sense la transmissió d'una informació adequada sobre la sexualitat i els diferents mètodes anticonceptius existents. Van ressaltar la importància de la investigació en nous mètodes anticonceptius per a les dones, però també per als homes. Tot plegat, seria possible si la Seguretat Social donés suport a nous *centres de planning*, que serien els encarregats de donar la informació i l'assistència mèdica a les dones ("La Planificació Familiar com un dret", 1977: 380-382).

Aquestes intervencions van descobrir a les dones assistents a les Jornades l'existència de DAIA com un grup dedicat exclusivament a aquests temes. A partir de llavors es van convertir en punt de referència per a les VD assistents, que les van començar a reclamar per fer xerrades, conferències i ajudar en la creació de CPF en els seus barris (Ex-grup DAIA, 1996: 117-123).

El funcionament de DAIA va rebre influències sobretot del Moviment Francès per a la Planificació Familiar. Aquest moviment va sorgir el juny de 1960 i tenia com a objectius la divulgació d'informació i d'educació pública, familiar i sexual, amb la participació dels homes⁵ (P. Brouster 2008:2). Seguint l'exemple del moviment francès, en un primer moment van intentar crear un grup mixt i van posar-se en contacte amb el Col·legi de Metges de Barcelona i amb la Clínica Dexeus, entre altres. Després d'entrevistar-se amb diversos metges van desistir perquè no els va convèncer l'actitud dels homes. Finalment, van manifestar que la figura del metge no era infal·lible, que amb l'autoconeixement del propi cos les dones podien tenir el control sobre la seva salut sexual i reproductiva. L'ajuda del professional mèdic era útil, però no la submissió a ell (DAIA 1982:39). Malgrat aquesta afirmació, a DAIA eren conscients que necessitaven els metges per fer les receptes de les píndoles que, tot i la prohibició, es receptaven amb l'excusa de problemes menstruals. També necessitaven aquest professional per fer la col·locació dels dispositius intrauterins (DIU), un procediment que havia de fer un expert. Amb aquest objectiu van contactar amb metgesses compromeses i feministes, com Assumpció Villatoro.

Assumpció Villatoro, com a ginecòloga formada a l'estranger en control de natalitat, les va assessorar i donar formació. La resta de coneixements els van adquirir de manera autodidacta amb llibres sobre anticoncepció publicats a l'estranger (S. Fajula, 2017: 152-166). Entre les obres que van consultar va tenir un paper fonamental l'obra *Our Bodies, Ourselves* del Col·lectiu de la Salut de les Dones de Boston. Aquesta obra feminista sobre la salut de les dones va ser publicada per primera vegada als Estats Units d'Amèrica el 1970. Escrit per dones no professionals sanitàries, es va convertir en una obra de referència sobre la salut i el cos femení. El llibre qüestionava el dogma mèdic sobre el cos de la dona i es va convertir en una

5. El 1972, el moviment va aconseguir que el govern francès promulgés la Llei Neuwirth. Aquesta llei va autoritzar l'anticoncepció i la creació de centres d'informació i de planificació familiar per a tot França.

obra d'estratègia per a l'empoderament personal i col·lectiu de les dones arreu del món. *Our Bodies, Ourselves* va tenir diverses reedicions i traduccions adaptades a la realitat femenina de cada país (K. Davis, 2013: 253-282). L'adaptació al castellà d'Espanya (la traducció a l'espanyol hispanoamericà es va fer el 1977) no es va fer fins al 1982; abans, però, les idees del llibre van circular per Espanya (T. Ortiz, 2016). Les components de DAIA el van utilitzar primer en anglès i després van fer una traducció pròpia sense publicar (S. Fajula, 2017: 152-166).

Amb els coneixements adquirits, DAIA va començar a fer divulgació sobre planificació familiar allà on les demanaven. L'interès per arribar a les dones de classe obrera i humil les va portar a fer aquestes xerrades en escoles i locals de les associacions de veïns dels barris perifèrics i de la zona metropolitana de Barcelona (E. Fernández, 2016: 415). I sobretot van obrir un local propi al centre de Barcelona per fer reunions i donar hores d'atenció que van anomenar "permanències". A DAIA van tenir tres locals llogats, el 1976, al carrer d'Aribau, el 1978 es van traslladar al carrer de Casp, i després, no se sap exactament quan, però per problemes amb els veïns van anar al carrer de Cervantes (S. Fajula, 2017: 152-166).

Les "permanències" eren unes hores a la setmana i les feien de manera voluntària sense cap tipus de remuneració econòmica, ans al contrari, havien de pagar el lloguer dels locals. Els locals es van convertir en llocs on anaven les dones de diferents classes socials i procedents d'arreu d'Espanya. Aquestes dones anaven a DAIA per demanar ajuda i algunes per integrar-se al grup (Ex-grup DAIA, 1996: 117-123).

Els mètodes anticonceptius disponibles en aquell moment eren: crema espermicida, diafragma, DIU, les píndoles, i preservatius. Abans del 1978, quan encara eren il·legals i eren difícils de trobar, les dones de DAIA portaven exemplars de diafragmes, preservatius i crema espermicida de contraban, des d'Anglaterra o França, i els repartien entre les dones que no podien aconseguir-ne aquí (S. Fajula, 2017: 152-166). A DAIA eren partidàries de mètodes anticonceptius poc agressius, com el diafragma. La col·locació d'aquest mètode no necessitava cap metge i durant les xerrades d'autoconeixement ensenyaven com s'havien de posar. Així, també s'incentivava que les dones es mirassin amb l'espèculum i es toquessin el coll de l'úter. DAIA eren partidàries de conèixer el propi cos per perdre la por a l'embaràs, per poder gaudir de les relacions sexuals, tant amb parella com masturbant-se, tot plegat a partir de l'autoconeixement. Propugnaven una sexualitat alternativa, sense penetració, mostraven com es podia arribar a la satisfacció sexual, tant per les dones com pels homes, sense el perill d'embaràs (*Vindicación Feminista* 1979:67-74). L'autoconeixement ajudava a perdre la dependència dels ginecòlegs i permetia l'empoderament de les dones envers la medicina oficial. DAIA creien que l'estament mèdic era masclista i tractava les dones com a mers objectes i fonts inesgotables de beneficis. Per tant, no s'havia de dependre del professional de la medicina per dues raons. En primer lloc, el fet de prendre anticonceptius no volia dir que fossin malaltes. I en segon lloc, perquè la decisió sobre el propi cos no l'havia de prendre el metge, sinó les dones (S. Fajula, 2017: 152-166).

Una altra manera de fer divulgació de DAIA va ser la publicació de fullets i articles a la revista feminista *Dones en Lluita*. Els fullets de caire didàctic eren

uns treballs curts, però exhaustius, de divulgació contraceptiva, on s'explicava detalladament cada mètode anticonceptiu, el seu ús i els seus efectes secundaris: *Anticoncepció hormonal, Diafragma, Dispositivo intrauterino, Métodos irreversible i Preservativos*.

Des del 1976 DAIA va donar informació sobre avortament a dones procedents no només de la ciutat de Barcelona, sinó també d'arreu de Catalunya i de la resta d'Espanya. La majoria d'aquelles dones eren casades, d'entre 21 i 38 anys, amb professions tècniques, obreres o bé mestresses de casa. El percentatge més alt no utilitzava cap mètode anticonceptiu i algunes havien intentat avortar amb mètodes naturals (DAIA, 1983: 13-34). Segons els càlculs de DAIA, aproximadament dues-centes dones avortaven cada setmana només a Barcelona. El grup va denunciar el 1978 que les dones de classe benestant podien avortar a l'estranger, mentre que les dones amb menys recursos es veien obligades a utilitzar altres mitjans no recomanables. Cada dia ingressaven dones en hospitals o morien per causa d'aquests avortaments (DAIA, 1978: 9). Per pal·liar aquesta situació van crear xarxes de suport a les dones sense recursos per viatjar a les clíniques d'Anglaterra, Holanda i llocs clandestins al sud de França (M. Nash, 2007: 70). Per DAIA, la interrupció voluntària de l'embaràs era una agressió física i psíquica contra les dones. I malgrat la seva prohibició, no havia deixat d'existir i per això reivindicaven el dret a poder avortar. Un dret que suposava per a les dones poder escollir sobre el seu cos i la seva maternitat i no deixar aquesta decisió en mans dels familiars o professionals mèdics (DAIA, 1978: 9).

La seva tasca de difusió no va acabar en les xerrades i les hores de permanències, sinó que també van aportar la seva experiència en la creació de CPF. DAIA sempre van ser partidàries de nous espais on les dones poguessin anar a demanar informació sobre anticoncepció, poder abordar tota la problemàtica femenina i rebre atenció mèdica especialitzada. Una de les seves col·laboracions va ser en la creació del primer centre pilot de la ciutat de Barcelona, el Centre Municipal de Planificació Familiar de Torre Llobeta. El setembre de 1978 van formar part de la comissió mixta que va debatre com havia de ser aquest centre pilot⁶ (Informe del Centro Municipal de Planificación Familiar [Torre Llobeta], 1979-1980).

El 1978 quan es van legalitzar els mètodes anticonceptius, per les membres de DAIA aquesta va ser una fita molt important, però no era suficient. L'accés al control de natalitat havia d'anar acompanyat d'un profund coneixement de la pròpia sexualitat, lligada al plaer i el benestar del cos. Si no es feia així, es perpetuaria i fins i tot s'accentuaria la pervivència de les formes sexuals masculistes que seguien imposades. Per això era molt important seguir donant la formació a les dones. A partir del 1980 els CPF s'havien convertit en una realitat. Per tant, la tasca de DAIA va quedar reduïda a la lluita pel dret a l'avortament.

El 1984, després de vuit anys d'activitat ininterrompuda, les membres de DAIA van decidir dissoldre el grup. La decisió va ser conseqüència d'un descontentament general amb la situació política d'Espanya, la desmobilització del

6. Comissió mixta formada per dones representants de VD, l'Associació Catalana de Planificació Familiar, el Grup d'Investigació i Treball Social (GITS), DAIA i un representant de la Delegació de Sanitat de l'Ajuntament de Barcelona.

moviment feminista i sobretot pel tema de l'avortament (Ex-grup DAIA, 1996: 117-123). Un dels objectius de les components de DAIA va ser la creació d'un debat públic sobre l'avortament, la seva despenalització i que, a més, s'oferís a totes les dones en condicions adequades i gratuïtament. Mentre no es va assolir aquesta fita, DAIA van oferir a les dones solidaritat, suport i reflexió sobre la interrupció voluntària de l'embaràs.

DAIA, a través de la seva intensa i llarga activitat, van aconseguir demostrar que l'avortament no era una qüestió d'honor i que les dones que avortaven no eren depravades sexuals. També sabien que ben aviat es legalitzaria l'avortament amb certes restriccions, cosa que suposava una amarga victòria, per a elles que havien treballat per aconseguir una correcta planificació familiar, l'avortament suposava una derrota:

No hemos conseguido, en definitiva, llegar a ese mundo feliz en el que la llegada de un nuevo componente de la comunidad sea siempre recibida con alegría (DAIA, 1983).

Centres de planificació familiar i les seves treballadores

Els nous espais dedicats a donar planificació familiar es van anomenar, com he avançat, *centres de planning* o centres de planificació familiar (CPF). Quan les feministes i les dones de les VD dels barris van crear aquests centres van tenir clar des del principi que no volien una assistència mèdica com la que es donava en els centres sanitaris. L'assistència pública era deficitària, especialment en l'atenció a la salut femenina i només oferia assistència específica per a les dones en cas de maternitat (J. Gol, J. M. Miguel de, J. Reventós, *et al.* 1978: 56). Tot el que feia referència a la sexualitat i el control de natalitat no existia. Molts professionals sanitaris tractaven les dones des d'un punt de vista paternalista i hi havia una marcada distància entre el professional i la pacient. Els CPF volien allunyar-se d'aquesta manera de donar assistència i van començar a treballar nous metges i metgesses, formats específicament en la matèria i es va crear una nova figura, la consultora.

Aquesta nova treballadora va trencar amb la visió jeràrquica que tenien les dones dels professionals sanitaris. Es van convertir en un pont entre les professionals sanitàries, en aquest cas la metgessa (els experts) i les usuàries (el públic profà), en un tractament d'igual a igual a les dones i no com a malaltes. En els primers centres les consultores van treballar "De les dones per les dones", de manera assembleària i sense jerarquies de categoria laboral.

La majoria de les consultores eren membres de les VD de les associacions de veïns i amb inquietuds feministes. No tenien coneixements previs en medicina i per tant no tenien res a veure amb els distants professionals sanitaris. D'altra banda, sí que eren coneixedores de l'entorn social i la realitat de les dones dels barris on vivien (S. Fajula, 2017:172-183).

Les consultores tenien parangó amb la figura semblant de "consejeras" a la resta d'Espanya (J. Luzán, 1977:42-44). L'origen d'aquesta figura, segons expli-

quen les creadores del primer CPF de Catalunya, s'inspirava en els agents sanitaris rurals xinesos, també anomenats *metges descalços*. En la revolució cultural xinesa, iniciada el 1966, aquest personal paramèdic va tenir un paper rellevant en la promoció de la salut entre la població rural (S. Fajula 2017:172-183).

Les consultores dels primers CPF es van haver de formar com van poder amb l'ajuda de professionals de la medicina implicats en la lluita per la planificació familiar. Però a partir del 1979, després de les primeres eleccions democràtiques municipals, els ajuntaments es van implicar directament a crear els CPF. La implicació també va consistir a suplir la mancança en formació de les treballadores i van organitzar cursos específics per a dones que volguessin ser consultores. Aquests cursos van preconitzar una nova forma de fer medicina preventiva i una atenció integral a les dones. El temari va proporcionar coneixements mèdics sobre anatomia i fisiologia femenines, sobre contracepció, sexualitat i també tècniques bàsiques d'assistència ginecològica.

El primer curs per a consultores es va realitzar a Barcelona, arran de la creació del primer centre a la ciutat, al Centre Municipal de Planificació Familiar de Torre Llobeta. El curs es va impartir del 8 de gener al 2 de febrer de 1979.

La formació i les pràctiques van preparar les consultores per treballar en els CPF que s'estaven creant en els seus barris i poblacions. La feina de les consultores estava involucrada en totes les tasques del centre, tant de la part educativa com de la part assistencial. Rebre les dones, realitzar les xerrades informatives, entrevistar i omplir les històries clíniques, preparar la dona i el material per a l'exploració, ajudar la metgessa en el reconeixement general i ginecològic, fer proves i assaig de la col·locació del diafragma. També realitzar xerrades fora del centre, en instituts d'educació secundària o a on ho demanessin.

En el model mèdic que van posar en pràctica i van defensar els CPF, la consultora tenia un contacte més proper amb les dones. Un objectiu fonamental consistia a oferir una formació sanitària que permetés una posició d'independència de les dones enfront del sistema sanitari. Un model, per tant, crític i alternatiu al monopoli i al paternalisme dels professionals i dels experts, així com dels governs existents en les seves formes diverses d'execució del poder (J. Gol, J. M. Miguel de, J. Reventós, *et al.*, 1978). Un cop el sistema sanitari de la Generalitat de Catalunya va començar a assumir aquest model, de caràcter feminista, va començar a desaparèixer i amb ell la figura de la consultora; l'argument va ser no considerar-la com una professional sanitària qualificada i, per això, es va substituir per treballadores titulades com ara infermeres, llevadores i auxiliars clíniques, etc. (S. Fajula, 2017: 172-183).

Centres de planificació familiar i el seu funcionament

Els primers CPF es van crear "De les dones per les dones" per donar educació sanitària, sexual i contraceptiva, i també, per oferir una assistència ginecològica basada en nova medicina preventiva i d'atenció integral a les dones. Els seu funcionament es va basar en dos objectius, el docent i l'assistencial. L'equip de tre-

ball estava format per dues figures femenines: la metgessa (podia ser ginecòloga o no) i les consultores, que acostumaven a ser més d'una. L'equip treballava de forma assembleària i la consultora realitzava la majoria de les tasques. La funció docent començava amb una xerrada informativa per a les dones que assistien per primera vegada al centre, impartida per una consultora. Es tractava d'un discurs planer, però rigorós, basat en la medicina preventiva i l'atenció integral a les dones. S'explicava anatomia, educació sexual i mètodes anticonceptius, per aconseguir que les dones tinguessin el criteri i el coneixement mèdic adequats per escollir què els era més convenient, des del punt de vista físic, psíquic i social. La teoria sobre els genitals femenins i masculins es donava en les xerrades i en la visita mèdica s'ensenyava com fer l'autoexploració. Aquest va ser un pas molt important per a l'empoderament, ja que les dones aprenien com eren els seus òrgans i podien veure en un futur si hi havia alguna anomalia (Memòria-Dossier del Departament de Planificació familiar, 1980-1981)).

En la part d'assistència sanitària la dona havia de fer una entrevista individual, realitzada per la consultora, on s'omplia una història clínica amb les dades personals i mèdiques on també, i per primera vegada, es feien preguntes de tipus sexual i sobre el sexe: orgasmes, dolor, plaer, etc. (S. Fajula, 2017: 187-195). Segueix l'exploració mèdica i ginecològica, realitzada per la metgessa ajudada per la consultora, i un cop acabada la dona escollia el mètode que volia utilitzar. Les segones visites servien per revisar els resultats de laboratori i per fer la col·locació del dispositiu intrauterí o ensenyar com col·locar-se un diafragma.

Centres de planificació familiar i els seus models

Des del 1977, a Catalunya es van donar tres models de CPF. El primer va ser els "Centres de dones de planificació familiar" impulsats per dones amb autonomia de gestió i recursos propis. El segon model van ser els "Centres municipals de planificació familiar" de caràcter municipalista en la creació i la gestió. I el tercer va ser els "Centres mixtes de planificació familiar", basats en un model mixt impulsat i gestionat per dones amb el suport municipal (S. Fajula, 2017: 183-212).

Els "Centres de dones de planificació familiar" van existir entre el 1977 i el 1979, van ser impulsats per les dones del moviment feminista i les VD dels barris, de forma voluntària i sense ajuda econòmica d'institucions. Un exemple d'aquest model va ser el primer CPF de Catalunya creat el 1977 al Prat de Llobregat. A aquest centre el van seguir d'altres semblants o intents de crear-ne als barris de la ciutat de Barcelona i la seva perifèria. Impulsats per les VD i la Vocalia de Sanitat de Sarrià, la Sagrada Família, el Guinardó i el Clot, el Carmel, Sant Gervasi, la Verneda, la Prosperitat i Joan Maragall (*Dones en Lluita*, 1977-1979. C. Vila, 2013: 24).

El punt d'inflexió en l'existència i funcionament dels CPF va ser l'octubre de 1978, quan es van legalitzar els mètodes anticonceptius i la seva divulgació. Mesos després, l'abril de 1979, es van celebrar les primeres eleccions municipals

democràtiques. Aquests dos fets van marcar l'inici del segon model, els "Centres municipals de planificació familiar", i del tercer, els "Centres mixtes de planificació familiar". Aquests van ser impulsats per grups de dones de les poblacions i barris amb el suport, amb més o menys mesura, de les administracions públiques locals. A partir de llavors es va produir una expansió dels CPF arreu de Catalunya.

La participació dels primers ajuntaments democràtics va ser immediata. El resultat de les eleccions municipals va col·locar en la majoria de consistoris de la província de Barcelona a partits d'esquerra. El Partit Socialista de Catalunya (PSC) va ser el més votat seguit del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). Les primeres accions de les noves administracions locals van ser intentar resoldre, almenys provisionalment, problemes urgents d'assistència mèdica i d'ensenyament als barris. Davant la ineficàcia del govern estatal, els ajuntaments van impulsar campanyes de prevenció mèdica, mesures d'higiene pública i millores d'infraestructura sanitària (Y. Bodoque, 1996: 205-207). Els ajuntaments de Barcelona es van responsabilitzar del buit, en l'atenció sanitària per a les dones, sobre control de natalitat i educació sexual. Una de les seves mesures va ser cooperar amb els CPF de forma i dotació diversa. Aquests nous centres seguien sense estar vinculats a cap organisme sanitari oficial i la seva composició i serveis van ser variats, degut al seu múltiple origen i la diferent orientació depenent de cada ajuntament (M. Bassas, J. Carles, 1985).

Pel que fa al segon model de "Centres municipals de planificació familiar", els ajuntaments van tenir un control total sobre la creació, gestió i funcionament del centre. En un primer moment van demanar assessorament a feministes amb experiència sobre el tema, però, després, es van responsabilitzar de tot el procés i manteniment econòmicament. Aquest va ser el cas del primer centre de Barcelona, el Centre Municipal de Planificació Familiar de Torre Llobeta, i també els sis centres posteriors que va anar creant per tota la ciutat l'Ajuntament barceloní, durant cinc anys, primer des de l'Àrea de Sanitat de l'Ajuntament i, a partir del 1983, des de l'Institut Municipal d'Assistència Sanitària (IMAS). El quadre següent mostra quan es van crear i on:

Taula 1

Anys de creació	Nom	Districte
Març 1979	Centre Municipal de Planificació Familiar "Torre Llobeta"	VIII Nou Barris, VI Gràcia, VII Horta-Guinardó
1980	Departament d'Orientació i Planificació Familiar. Casa de Maternitat	II Eixample
1981	Centre Municipal de Planificació Familiar "Plaça Espanya"	III Sants-Montjuïc, II Eixample
1981	Centre per a la dona	
1981	Centre Municipal de Planificació Familiar "La Sagrera"	IX Sant Andreu
1983	Centre Municipal de Planificació Familiar "Sant Martí de Provençal"	X Sant Martí
1985	Centre Municipal de Planificació Familiar "Erasmus Janer"	I Ciutat Vella

El tercer model, els “Centres mixtes de planificació familiar”, va ser un model mixt entre el primer i el segon. En aquests centres, els ajuntaments democràtics no van exercir un control absolut, com els CPF de la ciutat de Barcelona, sinó que van limitar-se a donar suport a la iniciativa de les seves conciutadanes quan aquestes van reivindicar la creació del centre. En la majoria de casos, els consistoris van posar els mitjans econòmics i físics (locals, materials, pagar sous, etc.). Els diners van sortir dels pressupostos dels ajuntaments i de les subvencions que va atorgar la Diputació de Barcelona. Les dones van ser les encarregades de buscar el personal mèdic i especialista per treballar. I en alguns casos també es van formar com a consultores per treballar-hi.

Els segon i tercer models de CPF van ser el tipus de centres que es van crear arreu de Catalunya. Entre el 1977 i el 1983 es van fundar 47 CPF a la ciutat de Barcelona i la seva província com es pot veure al mapa de la província.

A la resta de Catalunya, els centres municipals de planificació familiar es van crear entre el 1981 i el 1984 tots amb ajuntaments governats pel Partit Socialista de Catalunya (PSC):

Taula 2

Any de creació	Nom	Població
1981	Centre Municipal de Planificació Familiar de Lleida	Lleida
1981	Centre Municipal de Planificació Familiar “Mitja lluna”	Tarragona
1982	Centre Municipal de Planificació Familiar de Valls	Valls
1982	Centre Municipal de Planificació Familiar de Girona	Girona
1984	Centre Municipal Planificació Familiar d'El Vendrell	El Vendrell

Esdevenir dels cpf i fites

Des del 1979 els CPF van començar un procés d'integració a la xarxa sanitària pública que encara no ha acabat. En un primer moment els centres van començar a professionalitzar les treballadores i a burocratitzar els procediments. D'aquesta manera van poder traslladar-se a les instal·lacions sanitàries oficials, com a ambulatoris i centres d'atenció primària de l'ICS. Així també van poder accedir als recursos de proves mèdiques, d'atenció d'especialistes i a la xarxa hospitalària que oferia la sanitat pública. Els CPF van demostrar que era possible fer una nova medicina des de baix i no des dels professionals i les administracions sanitàries. Una medicina basada en la prevenció i no curació com es feia fins llavors. Aquesta manera de treballar va començar a canviar per un enfocament més tècnic quan es van incorporar nous professionals mèdics, que demanaven la inclusió dels centres a la sanitat pública i també la desaparició de tots els professionals que no tinguessin un títol homologat. És a dir, també calia posar fi a la figura de la consultora. A partir de llavors la visió feminista va deixar de ser primordial i va passar a ser prioritària l'atenció mèdica. La dona i la seva salut van seguir sent el primer objectiu, però no “De les dones per a les dones”, sinó des de l'especialitat sanitària.

Malgrat que aquesta manera de fer medicina va desaparèixer, el cert és que aquelles dones amb la seva lluita van aconseguir fites, que per les dones actuals seria impensables no tenir, com són l'accés a qualsevol mètode d'anticonceptiu, el dret a l'avortament i sobretot la normalització de l'anticoncepció i el dret a la planificació familiar.

Bibliografia

- ANDREU, Marc. *El Moviment ciutadà i la transició a Barcelona: la FAVB (1972-1986)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2014.
- “Assistència primària i Planificació Familiar: per una xarxa funcional única”. *Butlletí planificació familiar*, núm. 5 (1985), p. 75-97.
- Balaguer, Soledad. “Contracepción a la española: todas somos delincuentes”. *vindicación feminista*, núm. 7 (1977)), p. 41-43.
- BASSAS, Mas; CARLES, Joan. “La Diputació de Barcelona i la Planificació Familiar. Els centres municipals de Planificació familiar. Anàlisi comparativa / any 1982”. *Butlletí planificació familiar*, núm. 1 (1985).
- BODOQUE PUERTA, Yolanda. “Discursos y prácticas sobre sexualidad y reproducción: los centros de planificación familiar”. Tesi doctoral. Universitat Rovira i Virgili. Departament d’Antropologia Social i Filosofia de la Facultat de Lletres, 1996.
- BOE Llei 12/1983 d’Administració Institucional de la Sanitat i de l’Assistència i els Serveis Socials de Catalunya.
- BORDETAS JIMÉNEZ, Ivan. “Nosotros somos los que hemos hecho esta ciudad: autoorganización y movilización vecinal durante el tardofranquismo y el proceso de cambio político”. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, Departament d’Història Moderna i Contemporània, 2012.
- BORJA SEBASTIÀ, Albert. *Por unos municipios democráticos. Diez años de reflexión política y movimiento ciudadano*. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, 1986.
- BROUSTER, Pascale. “Contribution à l’histoire du Planning familial: le partenariat CF-DT-MFPF au cours des années soixante-dix”. *Genre & Histoire*, núm. 2 (2008).
- DAIA. “Dossier: Planning. Anticoncepción y aborto en la lucha feminista”. *Dones en Lluita*, núm. 8 (1978): 8-16.
- DAIA. “El aborto un cuestión aun pendiente”. *Dones en Lluita*, núm. 6 (1983): 13-34.
- DAIA. “En torno al aborto. ¿Dónde nos encontramos ahora? ¿Cual debe ser el camino a seguir?”. *Dones en Lluita*, núm. 6 (1983): 13-34.
- DAIA. “Nuestros cuerpos nuestras vidas”. *Dones en Lluita*, núm. 4 (1982): 39.
- DAVIS, Kathy. “La política feminista del cuerpo en sus viajes por el mundo. Las traducciones de Nuestro cuerpos, nuestras vidas”. A: CABRÉ, Montserrat; SALMÓN, Fernando (ed.). *Sexo y género en medicina. Una introducción a los estudios de las mujeres y de género en ciencias de la salud*. Santander: editorial de la Universidad de Cantabria, 2013, p. 253-282.
- *Dones en Lluita* (1977-1985).
- EX-GRUP DAIA. “DAIA Història d’un grup de dones. A vint anys de les Primeres Jornades i dotze de DAIA”. A: *20 anys de feminisme*. Barcelona: Associació de dones per la celebració dels 20 Anys de les I Jornades Catalanes de la Dona i l’Ajuntament de Barcelona, 1996.
- FAJULA COLOM, Sara. “Centres de Planificació Familiar a Barcelona (1977-1983)”. Tesi doctoral. Centres d’Estudis d’Història de la Ciència. Universitat Autònoma de Barcelona, 2017.
- FERNÁNDEZ LAMELAS, Eva. “Vocalías y grupos de mujeres: el feminismo en los barrios: el movimiento de mujeres de base territorial durante la Transición en el cinturón industrial de Barcelona: 1974-1990”. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Departament d’Antropologia Social i Cultural, 2016.

- FERNÁNDEZ LAMELAS, Eva. "Vocalies de dones de Barcelona a la transició democràtica: una experiència emancipadora". Treball del Màster de teoria antropològica, diversitat cultural i relacions interculturals, Universitat Autònoma de Barcelona, 2009.
- FERRÉ BALDRICH, Meritxell. "Los Centros de Planificación Familiar (Cpf) en Cataluña: Logro del Movimiento Feminista en la Transición". A: *No es País para Jóvenes. Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Contemporánea*. Vitoria: Instituto Valentín de Foronda, 2012, p. 165-187.
- FERRÉ BALDRICH, Meritxell. "Pensament i acció del moviment feminista a Catalunya durant la transició democràtica (1975-1985)". Tesis doctoral. Universitat Rovira i Virgili, 2013.
- GOL GURINA, J.; MIGUEL, J. M.; DE REVENTÓS, A. et al. *La sanitat als països catalans*. Barcelona: Edicions 62, 1978.
- GOU, Eva. *La Conquesta de la llibertat de les dones: història d'un compromís amb la Planificació Familiar*. El Prat de Llobregat: Ajuntament del Prat de Llobregat, 2007.
- Grup de Planning de l'Associació de Dones Universitàries de Barcelona. Per una legalització de l'avortament a Espanya. A: *Jornades Catalanes de la Dona*. Barcelona: Alternatives, 1977.
- IGNACIUK, Agata; ORTIZ-GOMEZ, Teresa. *Anticoncepción, mujeres y género. La píldora en España y Polonia (1960-1980)*. Madrid: Catarata, 2016.
- *Informe del Centro Municipal de Planificación Familiar (Torre Llobeta)*. Marzo 1979-Marzo 1980.
- *Jornades Catalanes de la Dona*. Barcelona: Alternatives, 1977.
- "La imaginación al servicio del erotismo". Mesa redonda de organizaciones feministas. *Vindicación Feminista*, núm. 28 (1979), p. 67-74.
- "Les campanyes. El feminisme al PSUC. Els anys setanta i vuitanta del segle XX". Extret del web <http://elfeminismealpsuc.adpc.cat/proleg.html>. [Última consulta: 25 de febrer de 2020].
- LLINÀS, Conxa. *Feminismes de la transició a Catalunya: textos i materials*. Barcelona: Horsori, 2008.
- LUZÁN, Julia. "Planificación familiar "a la española". *Triunfo*, núm. 32 (1977) (754): 42-44.
- MARTÍNEZ REBOLLEDO, Alba. "El movimiento Self-help y el autoconocimiento como práctica de la pedagogía crítica. Análisis de una vertiente del movimiento feminista en el Estado español (1976-1985)". Instituto de Estudios de la Mujer. Universidad de Granada. Tesis Fin de Máster, 2013.
- *Memòria-Dossier del Departament de Planificació Familiar* (de març de 1980 a març de 1981).
- NASH, Mary. *Dones en transició: de la resistència política a la legitimitat feminista: les dones en la Barcelona de la transició*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2007.
- NASH, Mary. *Mujeres en el mundo: historia retos y movimientos*. Madrid: Alianza editorial, 2012.
- ORTIZ, Teresa. "Feminist health publications during the Spanish democratic transition (1976-1982)". Comunicació a l'*European Social Science History Conference*. València del 30 de març al 2 d'abril de 2016.
- ORTIZ-GOMEZ, Teresa; IGNACIUK, Agata. "The family planning movement in Spain during the democratic transition". *Journal of Women's History*, núm. 30 (2018).
- OSBORNE, R.; MARQUÉS, J.V. *Sexualidad y sexismo*. Madrid: UNED. Fundación Universidad Empresa, 1991.

- PAMIES, Teresa. *Maig de les dones: crònica d'unes jornades*. Barcelona: Laia, 1976.
- PARRAMON, Clara-Carme. "Dones, immigració, moviments veïnals i benestar (1970-1980)". A: BORDERÍAS, Cristina; RENOM, Mercè. *Dones en moviment(s): segles XVIII-XXI*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona/ Icària, 2008.
- SÁNCHEZ, Dolores. "Androcentrismo en la ciencia. Una perspectiva desde el análisis crítico del discurso". A: BARRAL, Maria José; MAGALLÓN, Carmen; MIQUEO, Consuelo; SÁNCHEZ, M. Dolores, (ed.). *Interacciones ciencia y género. Discursos y prácticas científicas de mujeres*. Barcelona: Icària, 1999, p. 161-183.
- TABOADA, Leonor. "De feministas y espejuelos". *Mujeres y Salud*, núm. 5 (2000), p. 1-5.
- VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia. "Movimientos sociales y Estados: la movilización feminista en España des de los años sesenta". *Sistema: Revista de Ciencias Sociales*, núm. 161 (2001), p. 31-58.
- VILA, Carme. "El Servei d'Urgències de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona (1964-1986)". Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 2013.
- *Vindicación Feminista* (1976-1979).
- VIVES, T. "El control del propi cos, el plaer sexual femení i la planificació reproductiva". A: Solé Sabaté, J. M. *Transició a Catalunya. Mor la dictadura, neix una il·lusió* (1975-1979). Barcelona: Edicions 62, 2008.